

УДК 329.733

Вплив НАТО на стан і перспективи розвитку середовища безпеки

Фікрат Мехдізаде,
аспірант кафедри політології
Інституту міжнародних відносин
Міжрегіональної академії управління персоналом

У статті висвітлюються проблеми, які прагне вирішувати Організація Північноатлантичного договору (НАТО), котрі виникають внаслідок радикальних змін у глобальному та регіональних середовищах безпеки.

Ключові слова: Організація Північноатлантичного договору, система колективної оборони, програма „Партнерство заради миру”, процес розширення НАТО, операції НАТО.

The article concerns problems the North Atlantic Treaty Organization (NATO) aims to solve. They arise as a result of cardinal changes in global and regional security.

Keywords: the North Atlantic Treaty Organization, system of collective defense, the Partnership for Peace program, process of NATO enlargement, NATO operations.

Найважливішою військово-політичною організацією Європи з другої половини ХХ сторіччя була і залишається Організація Північноатлантичного договору (НАТО). Сформована США та їх європейськими союзниками 1949 року для захисту західних країн від загрози широкомасштабного збройного нападу з боку Радянського Союзу, вона протягом наступних 60 років постійно зазнавала змін. Організація перебрала на себе як політичні, так і суто військові функції.

Більшість дослідників звертає увагу переважно на військову складову НАТО, і це виправдано, оскільки альянс створювався, насамперед, як система колективної оборони. Але складні проблеми зміцнення європейської безпеки призводили до постійного посилення політичної складової. У цьому контексті НАТО відіграла роль „великого інтегратора”

повоєнної Європи. Так, у 1950-х роках нею було створено умови для примирення двох давніх антагоністів - Франції та Німеччини - і тим самим закладено фундамент Європейського Союзу. На початку 1980-х років НАТО сприяла становленню демократії в Іспанії після тривалого періоду диктатури Ф. Франко, а також створила умови для залучення цієї країни до вирішення загальноєвропейських справ. Тільки завдяки втручанням НАТО грецько-турецький військовий конфлікт не переторився на криваву повномасштабну війну [1].

Протягом усієї своєї історії організація постійно поповнювалася новими членами. Після підписання Вашингтонського документа між США, Канадою і десятьма західноєвропейськими країнами членами НАТО стали: 1952 року - Греція і Туреччина, 1955 року - ФРН, 1982 року - Іспанія, 1999 року - Чехія, Польща та Угорщина, 2004 року — ще сім східноєвропейських країн.

1991 року після тривалих дискусій про структуру і функції НАТО в нових геополітичних умовах було прийнято рішення про головні напрями її трансформації. У стислому вигляді вони полягли в тому, щоб: пристосувати альянс до виконання завдань з врахуванням нових викликів безпеці (передбачалось значне скорочення збройних сил у Європі, а також ширше використання багатонаціональних військових формувань); розширити можливості для прийому нових членів; зміцнити партнерство з країнами Європи і постсоціалістичними країнами. При цьому головна увага зосереджувалася на посиленні політичної ролі НАТО та її внеску разом з іншими міжнародними організаціями у справу збереження безпеки і стабільності, від чого залежить майбутнє Європи.

Інституціональним закріпленням рішень Лондонської (травень 1990 р.) і Римської (листопад 1991 р.) зустрічей на вищому рівні було заснування у грудні 1991 року Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС) як форуму для діалогу між членами НАТО і новими незалежними країнами Центральної та Східної Європи і державами, що утворилися внаслідок розпаду СРСР. В рамках РПАС у січні 1994 року була схвалена концепція „Партнерство заради миру” (ПЗМ), яка передбачала: полегшення досягнення прозорості у плануванні національної оборони та формуванні національного бюджету; забезпечення демократичного контролю над збройними силами; підтримку в межах, дозволених конституціями, спроможності й готовності брати участь в операціях, що здійснюються під егідою ООН і (або) в межах відповідальності НБСЕ; розвиток військового співробітництва з НАТО для участі у спільному плануванні, військовій підготовці, військових навчаннях, покликаних підвищити здатність учасників ПЗМ до виконання місій з підтримання миру, пошуково-рятувальних та інших операцій, про які згодом може бути домовлено.

Активна участь у програмі „Партнерство заради миру” мала відігравати важливу роль у процесі розширення НАТО. У відповідь на бажання країн-партнерів поглибити і розширити партнерство у травні

1997 року на зустрічі міністрів закордонних справ країн НАТО у Сінтрі (Португалія) було прийнято рішення створити Раду євроатлантичного партнерства (РСАП) як форум для консультацій і співпраці у питаннях безпеки й оборони. РСАП, на думку держав, які беруть участь у її роботі, залишається загальною рамковою структурою для всіх аспектів співпраці НАТО з партнерами.

Суттєві зміни в євроатлантичному стратегічному середовищі внаслідок завершення „холодної війни” були відображені у Стратегічній концепції НАТО 1991 року. Разом з тим, у наступні роки відбулися подальші суттєві зміни у сфері політики безпеки: НАТО дійшла згоди щодо ухвалення політики свого розширення на Схід. Новими членами євроатлантичної системи безпеки стали такі колишні члени Організації Варшавського Договору, як Польща, Угорщина і Чехія.

У цей період на світовій арені постає нова, більш інтегрована Європа, створюється Євроатлантична система безпеки, в якій НАТО відіграє провідну роль, встановлюються нові форми співпраці між країнами євроатлантичного регіону.

Зміна спектра загроз у Європі та світі в цілому призвела до розширеного тлумачення терміна „загроза”. Якщо раніше до колективних дій можна було вдаватися лише у відповідь на агресію проти будь-якої з держав-членів НАТО, то тепер такі дії, спрямовані на усунення загрози міжнародній безпеці, можуть бути відповіддю на геноцид, порушення прав людини і навіть порушення режиму неросповсюдження ядерної зброї. Документальним закріпленням змін, що сталися в загальному середовищі безпеки, стала нова стратегічна концепція альянсу, схвалена на ювілейному саміті країн-членів НАТО 23 - 24 квітня 1999 року. У ній було визначено, що внаслідок глибоких геополітичних змін замість загроз „холодної війни” виникли нові, більш оптимістичні, але водночас і непрості перспективи, нові можливості і нові ризики. Незважаючи на позитивний розвиток подій у стратегічному середовищі та на те, що широкомасштабна агресія проти країн альянсу із застосуванням звичайних видів озброєнь малоімовірна, можливість виникнення такої загрози в тривалій перспективі все ж існує. Безпеці альянсу, на думку держав-членів, як і раніше, загрожує широкий спектр військових і невійськових ризиків з багатьох напрямків, які часто важко спрогнозувати. Ці ризики включають невизначеність і нестабільність у самому євроатлантичному регіоні та навколо нього, а також можливість виникнення регіональних криз на периферії альянсу, які можуть швидко розвиватися. Деякі країни в євроатлантичному регіоні й навколо нього переживають серйозні економічні, соціальні та політичні труднощі. Етнічні й релігійні сутічки, територіальні суперечки, неадекватні або невдалі зусилля у проведенні реформ, порушення прав людини та розпад держав можуть спричинити локальну чи навіть регіональну нестабільність. Напруженість, спричинена ними, може призвести до криз, здатних вплинути на євроатлантичну

стабільність, до людських страждань та до збройних конфліктів.

Існування значних ядерних сил за межами альянсу є також значним чинником, який необхідно брати до уваги. Розповсюдження ядерної, біологічної та хімічної зброї, а також засобів їх доставки продовжують викликати серйозне занепокоєння. НАТО визнає, що розповсюдження може відбуватися всупереч зусиллям, спрямованим на його запобігання, та може становити безпосередню воєнну загрозу населенню, території та силам союзників. Деякі держави, включаючи периферію НАТО і країни в інших регіонах, продають, набувають або намагаються набути ядерну, біологічну та хімічну зброю і засоби її доставки. Обладнання і технологія, що можуть використовуватись для створення цих видів зброї масового ураження та засобів її доставки, стають все доступнішими, тоді як виявлення запобігання незаконній торгівлі цими матеріалами і ноу-хау залишається складним. Недержавні чинники продемонстрували наявність у них потенціалу для створення і використання деяких з цих озброєнь. Глобальне поширення технологій, які можна використати для виробництва зброї, дозволяє потенційним супротивникам отримувати високоефективні наступальні та оборонні повітряні, наземні та морські системи, крилаті ракети й інше сучасне озброєння. Крім того, державні та недержавні супротивники можуть намагатися скористатися зростанням залежності альянсу від інформаційних систем шляхом інформаційних операцій, спрямованих на дезорганізацію роботи цих систем. Вони можуть намагатися використовувати стратегію такого типу для подолання переваги НАТО в традиційних озброєннях [2].

Будь-який збройний напад на територію союзників з будь-якого напрямку охоплюватиметься Статтями 5 і 6 Вашингтонського договору. Однак необхідно також враховувати і глобальний контекст, включаючи акти тероризму, саботаж та організовану злочинність, дезорганізацію постачання життєво важливих ресурсів. Неконтрольоване пересування численних груп людей, зокрема і внаслідок збройних конфліктів, теж може створювати проблеми для безпеки й стабільності у світі. У рамках НАТО існують домовленості щодо консультацій між союзниками згідно з Статтею 4 Вашингтонського договору і, у випадку необхідності, координації їх зусиль для відповіді на такого роду виклики.

Зважаючи на нові умови діяльності, альянс виносить на порядок денний такі питання: забезпечити спільні інтереси безпеки за умов подальших, часто непередбачуваних, змін; підтримувати колективну оборону, зміцнювати трансатлантичні зв'язки та забезпечувати баланс, який дозволяв би європейським союзникам взяти на себе більшу відповідальність; поглиблювати взаємини з партнерами і готуватись до приєднання нових членів; зберігати політичну волю та військові засоби, необхідні для виконання всього спектру завдань об'єднання.

Для досягнення цієї мети НАТО планує виконувати такі фундаментальні завдання у сфері безпеки:

Фікрат Мехдізаде

1) безпека: забезпечувати одну з невід'ємних основ стабільного євроатлантичного середовища безпеки, що ґрунтується на збільшенні демократичних інституцій та відданості мирному вирішенню суперечностей, в якому жодна країна не зможе залякувати та здійснювати тиск на іншу шляхом загрози силою або її використанням;

2) консультації: слугувати, як передбачено Статтею 4 Вашингтонського договору, важливим трансатлантичним форумом консультацій між союзниками з будь-яких питань, що зачіпають їх життєві інтереси, включаючи події, які можуть загрожувати безпеці членів альянсу, та для відповідної координації їх зусиль у сферах, що становлять спільний інтерес;

3) врегулювання криз: сприяти, окремо в кожному конкретному випадку і на основі консенсусу відповідно до Статті 7 Вашингтонського договору, ефективному запобіганню конфліктам і брати активну участь у врегулюванні криз, включаючи операції з реагування на кризи;

4) партнерство: сприяти широкомасштабному партнерству, співробітництву та діалогу з іншими країнами євроатлантичного простору з метою збільшення транспарентності, взаємної довіри та здатності до спільних дій з альянсом.

Найбільший резонанс у світі викликали положення нової стратегії, що на концептуальному і практичному рівнях закріпили розширення зони відповідальності альянсу поза межі договірної території країн-членів (що створює можливість збройного втручання НАТО у військові конфлікти в будь-якій точці земної кулі - тобто НАТО з євроатлантичної системи перетворюється на глобальну, а також можливість застосування збройних сил без санкції Ради Безпеки ООН). Стаття 31 стратегічної концепції так обґрунтовує це положення: „Здійснюючи свою політику збереження миру, запобігання війні та посилення безпеки й стабільності та згідно з тим, як це визначено в основних завданнях у сфері безпеки, НАТО прагнучим у співпраці з іншими організаціями запобігати конфліктам або, у випадку виникнення кризи, сприяти її ефективному врегулюванню відповідно до міжнародного права, включаючи можливість проведення операцій реагування на кризи поза рамками Статті 5. Готовність альянсу проводити такі операції сприяє меті посилення та поширення стабільності й часто включає участь партнерів НАТО. Альянс підтверджує свою пропозицію, заявлену в Брюсселі 1994 року, підтримувати, на основі прийнятих в кожному окремому випадку конкретних рішень згідно зі своїми власними процедурами, миротворчі та інші операції, що проводяться під егідою Ради Безпеки ООН або ОБСЄ, включаючи надання ресурсів та експертних висновків альянсу. Беручи до уваги необхідність солідарності та єдності альянсу, рішення щодо участі в будь-яких таких операціях чи місіях мають прийматися країнами-членами відповідно до їх національних конституцій”. А Стаття 29 цього документа передбачає створення військових можливостей для дій поза межами Статті 5 із застосуванням

загальних структур і процедур альянсу.

Слід зауважити, що ставлення європейських союзників США в НАТО до перетворення альянсу на організацію, яка перебирає на себе функції системи оборони глобального рівня, не однозначне. На вимогу Франції після тривалих суперечностей у два документи вашингтонського саміту НАТО - Політичну декларацію та Заяву по Косово - внесено пункти про вирішальну роль Ради Безпеки ООН [3].

НАТО планує і надалі здійснювати прийом нових членів: „Альянс залишається відкритим для нових членів згідно зі Статтею 10 Вашингтонського договору. Він планує передати в наступні роки запрошення країнам, які бажають і здатні взяти на себе відповідальність і зобов'язання, пов'язані з членством, і, як визначає НАТО, прийняття цих країн слугуватиме загальним політичним і стратегічним інтересам альянсу, посиленню його ефективності та єдності, а також зміцненню загальної європейської безпеки й стабільності. З цією метою НАТО розробила програму заходів допомоги країнам-кандидатам у їх підготовці до можливого майбутнього членства в контексті ширших відносин з ними. Жодна європейська демократична країна, чий вступ відповідатиме цілям Договору, не буде виключена з розгляду”. Документ особливо підкреслює роль програм ПЗМ у цьому процесі: „Партнерство заради миру” є головним механізмом для зміцнення практичних зв'язків у сфері безпеки між альянсом і його партнерами та для поглиблення взаємосумісності між партнерами і НАТО. Через деталізації програми, які відображають індивідуальні можливості та інтереси партнерів, союзники і партнери працюють в напрямі збільшення відкритості в національному оборонному та бюджетному плануванні; демократичного контролю над збройними силами; готовності до катастроф цивільного характеру та інших надзвичайних ситуацій; розвитку здатності працювати разом, включаючи операції ПЗМ під проводом НАТО. Організація віддана посиленню ролі, яку відіграють партнери у прийнятті рішень і плануванні в межах ПЗМ, та наданню ПЗМ більш оперативного характеру. НАТО зобов'язується консультуватися з будь-яким активним учасником партнерства, якщо цей партнер відчуває пряму загрозу його територіальній цілісності, політичній незалежності чи безпеці”.

Тривалий час військова організація НАТО була в цілому на рівні завдань протистояння радянському блоку. Нині європейська її складова відчуває серйозне „технологічне відставання” від збройних сил США, що не дозволяє, наприклад, вести війну „вибіркових ударів”. США активно підштовхують європейців до збільшення витрат і зусиль для виконання програм сучасних озброєнь. Однак розрив можна перебороти тільки шляхом надання новітніх американських технологій. Інша справа, що НАТО зберігає для США цінність своєю створеною і розширюваною інфраструктурою в Європі, корисною для американських операцій і за її межами. 2004 року до НАТО увійшло ще сім країн — Естонія, Латвія,

Литва, Словаччина, Словенія, Румунія і Болгарія.

Серед країн-членів альянсу активно дискутувалася ідея корпоративної безпеки, яка мала би за мету адаптувати його до нових викликів та загроз. І хоча погляди представників різних шкіл на кооперативну безпеку суттєво відрізняються, принципи спільної безпеки набували прихильників серед військової та політичної еліти країн-членів НАТО. Лідери європейських країн прагнуть зміцнити можливості НАТО впливати на вирішення проблем, які виникають, і знайти для себе нову роль після того, як США в антитерористичній операції в Афганістані усунули альянс від прийняття рішень. Щоб довести американським партнерам своє зацікавлення у підтримці НАТО, його європейські члени створили три корпуси швидкого реагування. Очолюваний англійцями Об'єднаний корпус швидкого реагування (ARRC) утворив головну ударну силу „конфлікту нового типу” у період після закінчення „холодної війни”. Формуються і п'ять інших корпусів (очолювані італійцями, іспанцями, німцями, голландцями, турками) і франко-німецький єврокорпус (Franco-German Eurocorps). Ці корпуси зведено у два, які доповнили ARRC. Усі вони багатонаціональні, а їх організаційна структура будувалася за моделлю ARRC.

Враховуючи негативні моменти, які мали місце в процесі розширення НАТО на Схід на першому етапі, беручи до уваги поліпшення відносин між альянсом та Росією, необхідність реорганізації НАТО, другий етап розширення проводився повільнішими темпами незважаючи на тиск з боку країн-претендентів. На Празькому саміті запрошення вступити до НАТО отримали майже всі претенденти, але це означало лише те, що ці країни стали кандидатами на вступ. Отримати членство в НАТО вони змогли тільки після досягнення запропонованих критеріїв та відповідності MAP (Member Action Plan).

Можна констатувати, що розвиток найпотужнішої в Європі військовополітичної організації - НАТО - наражається нині на значну кількість непростих проблем, пов'язаних саме з процесами радикальних змін глобального і регіональних середовищ безпеки.

Література:

1. **Abiew, Francis K.** Assessing humanitarian intervention in the post-Cold War period, *International Relations*, Vol.XIV, No.2, August 1998.
2. **Mark Mazower.** *Dark Continent, Europe's Twentieth Century*, London 1998.
3. **Heraclides, Alexis.** Potentials and risks of military intervention: Lessons form NATO's involvement in former Yugoslavia, in: Baier-Allen, Susanne (ed.): *Synergy in Conflict Management*, Baden Baden 1999.